

ZAĻĀ LATVIJA

Publikācija sagatavota ar Latvijas vides aizsardzības fonda finansiālo atbalstu. Par publikācijas saturu atbild AS "Latvijas Mediji".

Vai dabas dārgumiem jāpaliek apslēptiem?

Dižkoki, milzu akmeņi, alas un iespaidīgas ainavas: kā saglabāt Latvijas dabas unikalitāti?

ZIGMUNDS BEKMANIS

Pareizākā attieksme pret dabas bagātībām ir diskusiju un pētījumu vērts jautājums. Kā sabiedrībai uztvert dabas vērtības – kā dārgumus, kas tiek ekspertu pētīti, publiski cildināti un apjūsmoti, vai tomēr kā tūrisma apskates objektus, kurus aicināts apmeklēt ikviens.

Lielākā vērtība dižkoki

Pavisam oficiāli Latvijā reģistrēto dižkoku skaits jau pārsniedzis 11 500, no tiem 954 kokiem šāds statuss piešķirts 2020. gadā un starp tiem visvairāk ir ozolu un priežu. Ar katru gadu atklāto un reģistrēto dižkoku skaits aug. Tam iemesli ir vairāki – ne tikai konkrēto koku dabiskais pieaugums līdz dižkokam noteiktajam apkārtmēram krūšu augstumā, bet arī iedzīvotāju interese par dabu un tehnoloģiju pieejamība, kad nofotografēšana un koka atrašanās vietas koordinātu noteikšana prasa vien pāris minūtes.

Lielāko artavu dižkoku apzināšanā devuši Dabas aizsardzības pārvaldes (DAP) inspektori un dabas eksperti, kuri reģistrējuši jaunus dižkokus, gan dodoties pildīt savus tiešos darba pienākumus, gan reaģējot uz iedzīvotāju ziņojumiem. "Dižkoki ir neatņemama Latvijas dabas vērtība. Kā dižākie savas sugas pārstāvji tie ir vērtīgs zinātnisku pētījumu objekts un nozīmīga ainavas sastāvdaļa. Dižkoki kalpo par mājvietu dažādām retām un aizsargājamām sugām. Daudzi no tiem ir vēstures notikumu liecinieki, līdz ar to uzskatāmi ne tikai par dabas, bet arī kultūrvēsturiskos klintājus," par dižkoku vērtību, bet pāris gadu tūkstošus vēlāk šļūdonis to atnesis uz Austrumlatvijas zemienes Jersikas līdzenu. Latvijā ir zināmi vairāk nekā 360 dižakmeņi, taču ik pa laikam izdodas atrast vēl nepamanītus lielus akmeņus, kuri, ledāja atnesti, paslēpušies dziļi mežos vai citās grūti pieejamās vietās. Par dabas pieminekļiem uzskatāmi arī lielāki neparastas formas akmeņi un eksemplāri ar virsmā redzamām ledāja darbības pēdām – iedobumiem un skrāpējumiem, kā arī robežakmeņi un kultakmeņi ar iekaltām iedobēm un dažādām zīmēm, kas reiz iezīmējuši svētvietas un upurvietas. Dabas pētnieks

Dižakmeņi – īpaša kategorija

Par dižakmeņiem saucami ļoti lieli laukakmeņi, kuru virszemes tilpums sasniedz vismaz desmit kubikmetrus. Lielākais dižakmens Latvijā ir Nicgailes Lielais akmens (ap 170 kubikmetru). Ģeologi lēš, ka tas pirms aptuveni piecpadsmit

Dabas pētnieks un dižkoku glābējs Guntis Eniņš pie Bīlastu ozola Dobeles pievārtē. Tā vainaga projekcija ir apmēram 680 kvadrātmetru. Tik varena zaru vainagojuma, iespējams, nav nevienam citam ozolam Latvijā.

DAIŅA BUŠMAŅA FOTO

tūkstošiem gadu ir atdalījusies no Dienvidrietumu Somijas klintāja, bet pāris gadu tūkstošus vēlāk šļūdonis to atnesis uz Austrumlatvijas zemienes Jersikas līdzenu. Latvijā ir zināmi vairāk nekā 360 dižakmeņi, taču ik pa laikam izdodas atrast vēl nepamanītus lielus akmeņus, kuri, ledāja atnesti, paslēpušies dziļi mežos vai citās grūti pieejamās vietās. Par dabas pieminekļiem uzskatāmi arī lielāki neparastas formas akmeņi un eksemplāri ar virsmā redzamām ledāja darbības pēdām – iedobumiem un skrāpējumiem, kā arī robežakmeņi un kultakmeņi ar iekaltām iedobēm un dažādām zīmēm, kas reiz iezīmējuši svētvietas un upurvietas. Dabas pētnieks

Guntis Eniņš ir pārliecināts, ka savulaik daudzus vērtīgus akmeņus iznīcinājuši tēlnieki, veidojot gan mākslas darbus, gan kapu pieminekļus. Padomju laikos dižakmeņus postījuši arī melioratori. Tomēr dažus, pateicoties vietējo iedzīvotāju modrībai, izdevies izglābt no saspridzināšanas, piemēram, šobrīd trešo lielāko Latvijas dižakmeni Velna Skroderi (~100 kubikmetru) Madonas novada, kurš daļēji gulējis Kujas upes gultnē.

Asociācijas "Lauku ceļotājs" dabas eksperts Juris Smalinskis ir drošs, ka apmeklētāji dižakmeņiem nekad lielo postu nevar nodarīt, ja nu vienīgi uz tiem aug kāda reta sūnu vai ķērpju suga, kuru atpazīt spēj vie-

nīgi speciālisti. Tādēļ viņš iesaka ceļotājiem un jo īpaši tūristu grupām nekāpt uz akmeņiem, lai nofotografētos. Akmens sāni un virspuse ir kā miniatūrs kalns ar augstkalnu klimatu. Saulainās dienās akmeņi ātri nožūst un sasilst, bet mitrumu uz tiem augošā flora iegūst vien miglas un lietus laikā. Vairums mūsu zemes augu šādos apstākļos nespētu augt, tomēr ir vismaz 55 ķērpju un 20 sūnu sugas, kas pielāgojušās dzīvei tieši šādos askētiskos apstākļos.

Saudzēšanai nav vienas receptes

Kā mums izturēties pret savām dabas bagātībām? Tas ir sarežģīts un neviennozīmīgi atbildams jautājums. "Vis atkarīgs no katras kon-

krētās dabas vērtības, cik tā reta un unikāla. Es negribētu, ka tiktu publicētas un popularizētas retu augu vai dzīvnieku sugu, piemēram, upes pērles, atradnes, ko šobrīd aizliedz arī Latvijas likumi. Turpreti dižkoku gan nevajadzētu slēpt no sabiedrības," uzskata Juris Smalinskis. Viņš piebilst, ka arī šajā gadījumā varētu būt izņēmumi, ja kādā dižkokā ligzdo aizsargājamas sugas putni vai gandrīz nemanāmi dzīvo reti kukaiņi.

"Ar dabas vērtību slēpšanu dažkārt var panākt tieši pretēju efektu, ka slēptie dabas objekti kļūst populāri. Te man prātā nāk piemērs no pagājušā gadsimta deviņdesmitajiem gadiem, kad dabas pētnieks Guntis Eniņš daudz

rakstīja par alām un slēpta to atrašanās vietas. Tad izveidojās entuziastu kustība, kuras dalībnieki, izmantojot dedukcijas metodes, gāja pa Eniņa pēdām un šīs alas atrada. Manuprāt, informācijai ir jābūt publiski pieejamai, taču, tā kā alas pie mums ir samērā reti biotops, atsevišķās alās tiešām nevienam, izņemot biologus, nevajadzētu list iekšā, lai netraucētu tur dzīvojošos sikspārņus ar zibspuldzes zibšņiem un savu siltuma starojumu, kas īpaši ziemā var izraisīt šo dzīvnieku termoregulācijas traucējumus un pat bojāeju."

Dabas pētnieks un Latvijas Petroglifu centra vadītājs Andris Grīnbergs vēl piebilst, ka vairāk nekā piecdesmit vietās Latvijā, pārsvarā smilšakmens iežos, ir atklāti senie petroglifi – iegrebtas zīmes, kas saistītas ar agrīnajiem reliģiskajiem ticējumiem, tādēļ šo dabas objektu plašāka popularizēšana sabiedrībā nebūtu vēlama.

Saudzēt jānāca kopš mazotnes

Ja nākas saskarties ar dabas postīšanu nezināšanas dēļ, iespējams, skolās dabas mācības stundās par to ticis maz runāts. "Par dabu nevar stāstīt tikai klases nodarbībās, jāiet un par to jārunā arī ārā, aizbraucot, piemēram, uz Gaujas Nacionālo parku vai izstaigājot kādu Mežtakas vai Jūrtakas posmu. Strādājot par pasniedzēju Vidzemes Augstskolā, gadus desmit organizēju studentu prakses dabā, kur dabiskos apstākļos rodas pavisam citi jautājumi, kā saudzēt un gudri izmantot dabas resursus. Arī Rīgas skolās nevajadzētu rasties problemām izplānot laiku un ar sabiedrisko transportu aizbraukt uz piepilsētas mežu vai jūru," spriež J. Smalinskis.

Viņš gan teic, ka skolēnu vešana dabā radot citu problēmu, ko piedzīvojis skolā, kuru apmeklē viņa bērni. "Nevarat iedomāties, cik lielu vecāku pretestību saņēmu, kad ierosināju dēla klasei doties pārgājienā. Visvairāk par saviem bērniem bija norūpējušās mammas, un saņēmu daudz satrauktu jautājumu, kur viņu atvases ēdis, kur nokārtos dabiskās vajadzības un ko iesāks, ja uznāks lietus vai pūtīs stiprs vējš, vai tur būs droši un bērnus neapdraudēs čūskas un ērces.

Gribēju jau padoties, lai nu būtu drošāka vieta, kur klasei kopīgi doties, – atrakciju parks! Tomēr galu galā ekskursijā aizbraucām, un viss izdevās labi – neviens kājas nesamērcēja, nesaaukstējās, badā nenomira un arī dabiskās vajadzības nokārtoja."

Tomēr Juris atzīst, lai organizētu šādu pasākumu, pedagogiem vajadzīga liela drosme un apņēmība, jo tā ir milzīga atbildība un no neparedzētām situācijām nav pasargāts neviens. Lai iedrošinātos iet dabā, viņš kā labu alternatīvu min Latvijas Nacionālā dabas muzeja apmeklējumu.

Vajadzīgs jauns skatījums

Šobrīd sadarbībā ar DAP un vietējām pašvaldībām asociācijā "Lauku ceļotājs" top Dabas tūrisma ētikas kodekss. "Strādājot pie šī dokumenta, esmu izstudējis ap septiņdesmit dažādus normatīvos tiesību aktus, tostarp pašvaldību saistošos noteikumus, un viens no galvenajiem secinājumiem, ka pie mums dabā iešana pamatā ir saistīta ar aizliegumiem, kas nāk no agrākiem laikiem. Pārsvārā tiek runāts par to, kā kaut ko aizliegt, nevis atļaut. Arī aizsargājamo teritoriju informācijas stendos redzam desmitiem ikonu, kurās attēlotās darbības ir nosvītrotas, tātad aizliegtas. Acimredzot uzrakstīt, ko drīkst darīt, ir ļoti grūti," secina Juris Smāļinskis.

Likums nosaka, ka celt teltis un kurināt ugunscurus dabā drīkst tikai šim mērķim paredzētās labiekārtotās vietās. "Lai atrastu šīs vietas, man diezgan pamatīgi jārokas interneta dzīlēs. Turklāt rodas jautājums, ko īsti nozīmē "labiekārtota vieta". Vai četri akmeņi, starp kuriem jau kurināta uguns, atbilst šim apzīmējumam vai tomēr

TIMURA SUBHANKULOVA FOTO

"Aizsargājami ir ne vien tie koki, pie kuriem atpazīstamības nolūkā piestiprināta DAP informatīvā zīme "Ozollapa", kas apliecina dižkoka statusu, bet arī koki bez šīs zīmes, kuri sasnieguši sugai noteiktos kritērijus," atgādina dendrologs Andrejs Svilāns.

ZIGMUNDA BEKMAŅA FOTO

No saspridzināšanas izglābtais Velna Skroderis (~100 kubikmetru) Madonas novadā ir trešais lielākais akmens Latvijā.

ne. Kā es varu zināt, vai šī ir speciāli norādītā vieta jeb iekārtota nelegāli?" jautā dabas eksperts, konstatējis, ka ugunscura un telšu celšanas vietu saraksts nepastāv nevienas pašvaldības teritorijā.

Otra būtiska problēma ir iešana dabā ar saviem jaukajiem mājas miluļiem suņiem, kas ārpus mājas var sagādāt raizes ne tikai pašam mājdzīvnieka saimniekam, bet arī pastaigas laikā satiktajiem

svešiniekiem un jo īpaši bērniem. "Mūsu asociācijai ārzemnieki diezgan bieži jautā vai, ejot Jūrtaku un Mežtaku Latvijā, drīkst ņemt līdzi suņus. Tas mani rosināja papētīt šo jautājumu pamatīgāk, pievērst uzmanību gan valsts pilsētām, gan novadiem. Tabulā izveidoju ailītes "ar/bez kaklasiksnas", "jāvāc/nav jāvāc ekskrementi", "drīkst/nedrīkst laist brīvā skrējienā" un vēl citas ar tamlīdzīgiem no-

sacijumiem. Izpētot visu pašvaldību saistošos noteikumus, es nevarēju šo tabulu aizpildīt, jo ir liela atbilde dažādība un dažviet par suņiem vispār nekas nav teikts. Tātad pat no tiesiskā viedokļa nevaru sniegt atbildi ceļotājiem par suņiem," situāciju raksturo J. Smāļinskis.

Viss pašu rokās

Tā kā es, šī raksta autors, pēc izglītības esmu biologs, šoreiz izteikšu arī savu viedokli par Latvijas dabas vērtībām. Gūtmaņala, Ērgļu klintis, Zvārtes iezis, Ēvažu stāvkrauts un daudzi citi labi pazīstami dabas objekti jau sen ir arī populāras tūrisma apskates vietas ar lielu antropogēno noslodzi. Aizliegt apmeklēt šīs vietas var vienīgi tad, ja tām draud iznīcība vai rodas reāls apdraudējums cilvēkiem, ko var noteikt tikai dabas eksperti.

Vietējām pašvaldībām noteikti jāturpina pilnveidot dabas tūrisma piedāvājumu un jāpiesaista vides gidi, kuri būtu gatavi vadīt ekskursijas dabas draugiem arī uz unikāliem dabas objektiem, piemēram, purviem un retām ekosistēmām, izglītojot par tām. Taču dabas aizsardzības institūcijām nepieciešamības gadījumā jānosaka arī ierobežojumi atsevišķu vietu apmeklēšanai un jānodrošina to uzraudzība.

Esmu pārliecināts, ka izglītoti cilvēki, kuri jau sākumskolā būs mācīti, kā saudzēt dabu, turpmākajā dzīvē to arī darīs neatkarīgi no tā, vai ir izlikti uzraksti nemēslot, nepārkāpt robežas, nekurināt ugunscurus, netrokšņot utt. Ejot dabā, katram policijas kārtībnieku klāt pielikti nav iespējams, tādēļ, lai nosargātu Latvijas dabas dārgumus, no mazām dienām jānāca saudzīga attieksme pret dabu. ●

Video skat. la.lv

ZAĻAIS PIEMĒRS

Otrā iespēja pavasara ziediem

Nevienai puķei nav jāmirst! Tādēļ sīpolpuķes podiņos ir jauka modes tendence. Šādi stādīti augi zied ilgi, turklāt tie var turpināt dzīvi dārzā.

INITA ŠTEINBERGA

"Hiacintes, muskares, krokusiņus un citas sīpolpuķes, kas ziemā priecējušas telpās, pēc noziedēšanas var pārstādīt dārzā," skaidro Bulduru tehnikuma siltumnīcu vadītāja Laima Ozoliņa. Nav vērts pūlēties tikai ar uzziedinātajām tulpēm, kuras jau visus spēkus izšāvušas vienā plaukšanas reizē, turklāt ar tām var ievazāt dārzā slimības.

Lai pārstādīšana izdotos veiksmīga, noziedējušās sīpolpuķes, kamēr tās vēl podiņā, turpina mēreni laistīt, var pamēslot. Kad lapiņas sāk kalst, laistīšanu pārtrauc. Pilnīga lapiņu nokalšana ir zīme, ka sīpols sasūcis sevī visu lapu spēku un ir gatavs ziedēt atkal nākamgad. Pēc tam var rīkoties divējādi. Pirmais veids – podiņu ar sīpoliem glabāt tumšā sausā vietā, piemēram, zem gultas, un izstāda dār-

INITAS ŠTEINBERGAS FOTO

Sīpolpuķes telpā, salīdzinot ar grieztajiem ziediem, sniedz iespēju ilgi priecāties par zaļo lakstu augšanu un ziediem, turklāt šo prieku ir iespēja paildzināt un baudīt vēl citu gadu.

zā vasaras beigās. Taču nereti podiņi aizmirstas tur, kur nolikti. Tādēļ izdevīgāks ir otrs variants – stāda sīpoliņus iesilušajā zemē, tiklīdz pavasaris to ļaus. Un tad var cerēt, ka sīpolpuķes uzziedēs jau nākamā pavasar.

Pavisam lieliski būtu, ja pilsētnieki, kam mājās sakrājušies podiņi ar noziedējušām sīpolpuķēm, rīkoties dabai draudzīgi un atdotu tos kādam draugam, kam ir māja laukos. ●

Sācies tauriņu laiks

Iebirst vasarā, kad ārā vēl sniegs, var, arī nebraucot uz ārzemēm, bet tepat Botāniskā dārza Tropu tauriņu mājā, kur ir silts, viss zaļo un jau izšķīlušies pirmie tauriņi.

INITA ŠTEINBERGA

Papildus var iepazīt arī brīnumu: kā necilas kūniņas pārtop milzu skaistulios.

Īpaši šonedēļ, skolēnu brīvlaikā, uz Tauriņu māju aicināti bērni. "Lidojumā skatāmi krāšņie pūctauriņi, zilie morfini un klipēri," skaidro LU Botāniskā dārza sabiedrisko attiecību speciāliste Ilze Donava. Tauriņu mājā skatāmie

lidoņi ir krietni lielāki par tiem, kas sastopami Latvijas dabā, tādēļ labāk izpētāmi. Jaunajā sezonā ir atraktīvi papildināts stends, kurā var iepazīt kūniņas šķilšanās procesu, tauriņu dzīves ciklu.

Tauriņu mājā var uzzināt arī, kas garšo šādiem lidoņiem, un vasarā mēģināt barotavas pagatavot pašmāju faunas tauriņu pievilināšanai. Turklāt Tauriņu mājas apmeklējumam ir papildu bonuss – lai nokļūtu tajā, jāiziet cauri rožaini ziedošu acāliju siltumnīcai.

Ieeja Tauriņu mājā ir ar LU Botāniskā dārza ieejas biļeti. Vairāk informācijas vietnē "botanika.lu.lv". ●

EKSPERTA VIEDOKLIS

Lielākais posts – nesaprātīga rīcība

GUNTIS ENIŠS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors, atklātā sabiedriskā fonda "Dabas retumu krātuve" vadītājs:

"Tūristu nodarītais kaitējums Latvijas dabas bagātībām ir nieks salīdzinājumā ar agrākajā un pašreizējā saimniekošanā izraisītajiem postījumiem visai Latvijas ainavai. Dižkokiem tūristi kaitējumu nenodara. Tomēr skolu jaunatne un tūristi ir bīstami vēsturiskajām, vientuļajām alām un aizsargājamiem klintīs iežiem. Tūristiem nedrīkst rādīt jaunatklāto alu pazemes pasauli. Norobežotajā alu tumsā, kur nav ne vasaras, ne ziemas, ne vēja, ne lietus, ne kosmiskā starojuma, mājo unikālas dzīvības formas. Tūristi šādu brīnumu sienas un griestus mēdz "izrotāt" ar saviem autogrāfiem. Arī varenās smilšakmens klintis ir bezspēcīgas pret grafomānu nažiem. Atmosfērā laikā es Latvijas vientuļajās klintīs atklāju noslēpumainas mūsu senču senās spēka zīmes. Bet mistiski spēcīgās zīmes ir nespēcīgas aizsargāt pret neizglītotu tūristu skalpeljiem. Šīs vietas nedrīkst atklāt plašākai sabiedrībai.

Taču man vislielākās bažas ir par Latvijas ainavām, kuras lielā mērā apdraud dabas aizsardzības iestāžu politika, kas aizliedz izkopt upju un ezeru krastus, ļaujot tiem pārvērsties

džungļos bioloģiskās daudzveidības vārdā. Ar to es nedomāju, ka visā garumā ir jāizcērt upju un ezeru krasti, kas aizsedz skatu, taču nogāzu augšpusē droši varam veidot tālu skatu atvērumus. Diemžēl mēs nemākam atrast sakarīgu līdzsvaru starp aizsargājamo sugu saglabāšanu un skaistu, latvisku ainavu, arī jauku atpūtas vietu uzturēšanu.

Pēdējos gados uzbāzīgi populāra kļuvusi arboristu kustība, taču daudzi no viņiem, pārcenģīgi kopjot dižkoku vainagus, nodara tiem lielāku ļaunumu nekā labumu. Padomju laikos kolhozu zemju meliorējamās platībās katru gadu izspridzināja vairāk nekā tūkstoti dižozolu. 1978. gadā šo patiesību man izdevās publicēt laikrakstā "Padomju Jaunatne". Cilvēkos šī ziņa izraisīja sašutuma vētru. Uz redakciju pieņāca tūkstošiem nosodošu vēstuļu, kas bija lielākais skaits laikraksta pastāvēšanas vēsturē. Speciālistu publikācijas par šo jautājumu turpinājās vēl ilgi. Līdz pēc gada dižozolu spridzināšana tika aizliegta.

Šodien brīvajā Latvijā zāgē veselās dižliepu un vecu, varēnu ozolu alejas. Atrodas "malači", kas visu acu priekšā pamānas nozāgēt dižozolus Rīgā un galvaspilsētas tuvumā, arī Jelgavas centrā.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas neēdēzības turpinās, aizaudzējot ar krūmiem dabiskās ūdensteces un meliorācijas grāvjus, pareizi neregulējot mežbijamos dzīvniekus – lielākos dabas postītājus – bebrus, mežacūkas, briežus un aļņus. Turpretī uz aleju izzāģēšanu sabiedrība gan ir naska, jo tās, lūk, apdraudot cilvēku drošību. Aleju bīstamība ir mulķīgi pārspīlēta. Materiālu pretestības zinātne māca, ka stumbra noturības spriedze koncentrējas ārējā virsmā. Netrūkst piemēru, kad ozoli un liepas ar cauru vidu zaļo gadsimtiem ilgi."

Visaktīvākais tauriņu lidošanas laiks ir ap pulksten 11–12 saulainā dienā. Jo gaismas vairāk, jo tie priecīgāki.

INITAS ŠTEINBERGAS FOTO